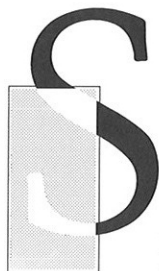

G A B R I E L B I B I L O N I

UNIVERSITAT,
LLENGUA I SOCIETAT
A LES ILLES BALEARS

i una cosa podem afirmar taxativament de la societat balear és que en el segle actual ha experimentat unes mutacions d'abast extraordinari. Aquella vella societat terriblement aïllada, calmosa i deprimida econòmicament i culturalment ha donat pas a una societat moderna, connectada amb el món i amb uns índexs de benestar relativament alts. D'una societat homogènia des del punt de vista ètnic i lingüístic hem passat a una altra d'heterogènia, complexa i conflictiva. Entre la tradicional passivitat i la lògica sorpresa la gent adulta (com més adulta més) contempla més o menys desorientada unes illes que en molt poc s'assemblen a les de fa quaranta anys. Com és de suposar, els canvis en el nivell cultural, en les mentalitats i en les ideologies no han pogut ésser tan ràpids i espectaculars com les transformacions socio-econòmiques, i aquest desfasament és un dels elements clau de la conjuntura actual. La llengua catalana, abans feliçment i totalment subordinada, però amb una vitalitat completa com a llengua d'ús ordinari de tot un poble, ha passat a un dels moments més complexos i crítics de la seva història. Els canvis són tan brutals que els illencs, començant pels qui tenen més responsabilitat en la direcció de la societat, no poden ni entendre'ls, si és que els interessa entendre'ls.

Sobre aquesta nova realitat sociològica s'han implantat fa dos dies, com aquell qui diu, els estudis universitaris; primer (a partir dels anys 60) en forma de delegacions de la Universitat de Barcelona, i després (1978) amb la creació de la Universitat de les Illes Balears. La nostra és, doncs, una universitat jove i petita, atenent les dimensions de la nostra societat, però en procés d'expansió i diversificació. Comptem amb tres facultats consolidades (Filosofia i Lletres, Ciències i Dret), una altra en

vies de consolidació (Empresarials), a més de la vella Escola de Magisteri i alguns altres centres (Escola d'Informàtica, de Turisme, ICE, etc.)

¿Quin és el paper que ha d'exercir aquesta Universitat dins la societat balear actual? ¿Quins són en aquests moments els reptes i les responsabilitats? Si no vol anar de dret al seu descrèdit, la Universitat no pot ser un conjunt d'engranatges passius fets rodar per la mateixa societat, sinó que ha de ser el principal motor de transformació de la realitat social, en tant que ha de constituir no sols el lloc d'on surten els quadres rectors de la societat sinó també el principal centre impulsor dels coneixements i les idees, la renovació i el sentit crític. Òbviament en un context sociolingüístic com el que patim a les illes Balears –i a la resta de la nació, és clar– el paper de la Universitat és decisiu.

És clar que si la Universitat vol ésser un eficaç instrument de normalització lingüística, ha de començar per normalitzar-se ella mateixa, en la mesura en què sigui possible normalitzar una universitat sense normalitzar la societat en què aquella està inserida. Aquesta interessant qüestió és precisament el títol de la conferència de demà. En aquest sentit he de dir que d'ençà que s'encarregà de la direcció de la Universitat de les Illes Balears l'actual equip de govern (març del 84) un objectiu fonamental de la política universitària ha estat la normalització de l'ús de la llengua catalana en el si de la Universitat. Això és un fet objectiu que cal afirmar, sense menystenir, evidentment, tots els esforços fets anteriorment i per moltes persones per a la promoció del català dins la vida universitària. Durant els darrers quatre anys s'han aprovat els textos legals que regulen l'ús lingüístic a la Universitat, que són l'Estatut d'Autonomia (1983), la Llei de Normalització Lingüística (1986) i els Estatuts de la Universitat (1985). Vegem-los amb una mica de detall.

L'Estatut d'Autonomia assenyala que la llengua catalana és la pròpia de les Illes Balears, que català i castellà són totes dues llengües oficials, que tothom té dret de conèixer i d'usar el català i aquella típica cançoneta que diu que ningú no podrà ser discriminant per causa de l'idioma.

La Llei de Normalització Lingüística estableix que els professors i alumnes en els centres d'ensenyament superior tenen el dret a emprar oralment i per escrit la llengua oficial de la seva preferència, i que el Govern Autònom i les autoritats universitàries tenen el compromís d'assegurar la comprensió i l'ús de la llengua catalana en l'àmbit universitari.

Finalment els Estatuts de la Universitat indiquen que el català és la llengua pròpia de la Universitat de les Illes Balears, que català i castellà són totes dues llengües oficials, que tots els membres de la comunitat universitària tenen dret d'utilitzar el català, i que la Universitat ha de normalitzar aquesta llengua en l'àmbit de les seves competències.

Això és el que diuen els Estatuts de la Universitat una vegada que aquests van passar pel garbell del govern espanyol. Cal dir que el text aprovat pel Claustre

anteriorment portava a més una altra afirmació que va ser retirada pel govern espanyol: ningú no podrà al·legar desconeixement del català en relació amb cap activitat de la comunitat universitària. Se suposa, doncs, que el govern espanyol entén que sí, que hom pot al·legar desconeixement d'un idioma declarat oficial i que tothom té dret d'usar. Petit misteri i petita contradicció que formen part del gran misteri i la gran contradicció que és la política lingüística postfranquista. La Universitat hauria pogut presentar un recurs, el qual segurament hauria perdut (qui mana mana, i de moment manen ells); per això preferí una altra sortida: interpretà que el govern havia retirat la clàusula perquè era redundant i innecessària: si el català és llengua oficial de la Universitat i tothom té dret d'usar-lo en qualsevol moment, ja se suposa que ningú no pot al·legar-ne desconeixement.

No és ara el moment d'analitzar en profunditat aquest entramat de legislació lingüística. És una comesa que ens portaria tot el temps de què disposem i més. Diguem només un cop més que és una legislació confusa i ambigua en molts aspectes. A l'estat espanyol actual la legislació en matèria lingüística és probablement la més boirosa de totes les legislacions. Primer perquè ha de fer l'esforç de presentar com a compatibles coses que són incompatibles sense conflicte (la coexistència de dues llengües oficials) i a més perquè aquesta boirositat possibilita que en cas de conflicte, la llei sigui interpretada segons la mentalitat i els interessos dels qui tenen el poder i la força, els quals, malgrat totes les rentades de cara, són els continuadors d'un projecte lingüicida l'origen del qual es perd en el temps.

Diguem, però, que tan important —o més— que el que diuen les lleis és la voluntat de treure'n el suc dels qui poden aplicar-les o han d'aplicar-les. En aquest sentit, la catalanització de la vida universitària en els darrers anys és un fet important i progressiu. Ha augmentat —encara que som molt lluny de la fita desitjada— el nombre de documents administratius en català que produeix el rectorat i els serveis centrals, així com alguns centres universitaris, com Filosofia i Lletres o l'Escola de Magisteri. En català són les publicacions oficials (com el FOU), les paperetes d'examen, les actes i els impresos de matrícula, dins els quals, a partir d'enguany, l'alumne troba un fullet explicatiu de la legislació sobre l'ús del català a la Universitat i els drets a l'ús d'aquesta llengua. També és pràcticament tota en català la retolació exterior i interior dels edificis. Pel que respecta a l'ús del català per part dels professors a les classes, lamento que la situació de conflictivitat que en aquests moments es registra, amb paralització de l'activitat universitària, dispersió del personal i fins i tot tancament d'alguns centres, m'hagi impedit de proveir-me de dades més completes. Amb tot, podem dir que a la Facultat de Filosofia i Lletres i a l'Escola de Magisteri fan les classes en català la gran majoria de professors catalanoparlants, el percentatge disminueix a la Facultat de Ciències i arribà al mínim a la Facultat de Dret, on només un o dos professors fan les classes en la llengua del país. La Facultat de Dret representa el nucli de resistència a la normalització del català, resistència que es

produeix tant entre el professorat com entre l'alumnat. No és estrany que d'aquí surtin els jutges que es posicionen contra la llengua catalana en els recursos que darrerament proliferen arreu del país.

Així, doncs, malgrat que la catalanització de la Universitat no és completa i queda encara molt a fer, sí que podem dir que és un dels àmbits de la vida pública balear més avançats en aquest sentit, i que l'alumnat que durant tres o cinc anys passa per les aules en sortirà havent après que el català és una llengua lligada a la ciència, la investigació, la modernitat i el prestigi. Fet sense dubte important, pensant en la funció que aquest professional farà dins la societat.

Dins aquest context de normalització del català a la vida universitària és important parlar de la necessària consolidació dels estudis de Filologia Catalana i de la infraestructura que per a això es requereix. Enguany —que és el límit imposat per la llei— esperem consolidar el Departament de Filologia Catalana i Lingüística General amb l'assoliment a finals d'any d'una plantilla de dotze professors numeraris, que és el mínim establert perquè pugui haver-hi un departament independent. A partir de la recent reestructuració departamental, l'àrea de Lingüística General ha quedat integrada dins el nostre Departament, amb la qual cosa es perfilen unes bones perspectives d'obertura i d'innovació, i, enfront de la vella imatge d'un departament de Filologia Catalana massa orientat cap a la dialectologia, la filologia i la gramàtica històrica, tenim el repte de potenciar un departament que, sense abandonar aquelles disciplines, s'encari amb la docència i la investigació en gramàtica generativa, semàntica, fonologia, sociolingüística i totes aquelles matèries de caràcter teòric i general que fins ara han anat sempre associades al Departament de Llengua Espanyola.

A més, fa poc ha estat creat a la nostra Universitat un Institut d'Estudis Avançats, patrocinat per la Universitat i el Consell Superior d'Investigacions Científiques, amb la finalitat d'impulsar la investigació en aquells sectors de major demanda social. L'Institut s'estructura en tres seccions: Aspectes teòrics de les ciències cognitives, Recursos naturals i Lingüística i filologia catalana. Dins aquesta darrera secció esperem impulsar de manera especial els estudis de sociolingüística.

A més de la docència i la investigació, el Departament de Filologia Catalana té encomanada una altra missió important: l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears estableix que la Universitat és la institució oficial consultiva per a tot allò que faci a l'ús de la llengua catalana. I aquesta tasca, en la qual queda implicat molt directament el Departament de Filologia Catalana, ens dóna una gran responsabilitat i unes possibilitats d'actuació molt importants. A la Universitat corresponen tasques com la fixació de la toponímia de les Balears, des de la toponímia major fins a la toponímia viària, la proposició de mesures per a la consolidació de la llengua estàndard i en general l'assessorament per a qualsevol acció de planificació lingüística. Aquesta és, almenys, la teoria. A la pràctica, i de moment, aquesta funció és acomplerta al mínim, a causa de l'escassa o nul·la voluntat política de les institucions. En tot cas, crec que

el paper de la Universitat de les Illes pel que fa a l'orientació i el seguiment de l'ús lingüístic és d'una gran importància, i que caldria efectuar una coordinació efectiva de totes les universitats catalanes i l'Institut d'Estudis Catalans per dur a terme aquesta empresa a escala de tota la comunitat lingüística i amb plantejaments nacionals i seriosos. Això darrer és en aquests moments especialment necessari, ja que un sector dels correctors d'alguns mitjans de comunicació han emprès la lamentable tasca de transformar el català en una llengua localista i demacrada, que es complau en la més absoluta submissió a la llengua dominant.

Fins aquí hem parlat de la situació del català dins la Universitat. Però, ¿quina és la situació del català dins la societat balear? ¿Quin és el paper de la Universitat dins aquesta societat en relació a la llengua?

No hi ha dubte que el primer que cal és conèixer la societat, conèixer la situació de la comunitat lingüística. En aquest sentit, fa poc temps un equip de col·legues de la meua Universitat hem dut a terme una tasca de recerca, una enquesta sociolingüística, de la qual voldria parlar-vos amb una mica de detall. Com a mínim és una enquesta concebuda i realitzada amb un enfocament força diferent de totes les altres que s'han fet fins ara.

Abans, però, vull aclarir una cosa: la nostra enquesta té el mateix defecte bàsic de totes les altres: és una enquesta regional, parcial. La nostra convicció, i la nostra voluntat, era i és la realització d'una enquesta nacional, a escala de tota la comunitat lingüística. Només així podrem tenir una visió exacta de la situació real de la nostra llengua i la nostra societat, ja que un diagnòstic global no pot ser mai una suma de diagnòstics parcials fets amb plantejaments i amb metodologies diferents. Però les circumstàncies no ens van permetre superar el regionalisme de sempre: entre altres factors hi havia el fet que l'enquesta havia estat encarregada i finançada pel Consell Insular de Mallorca i l'encàrrec es referia solament a l'illa de Mallorca (ni tan sols a la totalitat de les illes Balears). Malgrat tot, alguns dels qui hem treballat en el projecte, estem pensant en la possibilitat d'aplicar l'experiència a la totalitat del territori nacional aprofitant el marc del nou Institut d'Estudis Avançats de què ja us he parlat anteriorment. Així, l'enquesta de Mallorca podria haver estat una experiència pilot i un bon instrument per afinar millor la recerca global posterior.

Aquesta enquesta –a diferència de moltes altres– no parteix de la voluntat d'estudiar la llengua com a entelèquia, sinó d'estudiar parlants reals, que conviuen, que es relacionen i que integren –bàsicament a través de la llengua, això sí, grups socials. Partírem de la base que a Mallorca coexisteixen diverses comunitats lingüístiques i, per tant, no era procedent treballar amb un qüestionari únic, sinó que calia treballar amb diversos qüestionaris. Vam preparar-ne tres: un en català per a la comunitat lingüística catalana, un altre en espanyol per a la comunitat lingüística espanyola i un altre en anglès per als parlants d'altres llengües. Això no obstant, un fet inesperat ens va impedir de passar el tercer model de qüestionari: en principi havíem previst treure

la mostra del padró d'habitants, on hi ha registrats tots aquells que tenen el domicili a l'illa. La legislació vigent, però, fa del padró matèria secreta i inaccessible, amb la qual cosa vam haver de partir del cens electoral –facilitat per dos partits polítics–, on només hi ha registrades les persones que tenen dret a vot, és a dir majors de divuit anys i que posseeixen allò que hom diu nacionalitat espanyola. Vam haver de treballar, doncs, amb dos models de qüestionaris: el model I en català i el model II en espanyol. El criteri d'aplicació era el següent: l'entrevistador s'havia de dirigir d'entrada a l'entrevistat en català. Si aquest responia en català li passaria el qüestionari I, si responia en espanyol l'entrevistador havia de mantenir el català durant una estona, després de la qual si l'enquestat continuava parlant espanyol, l'enquestador li passaria el qüestionari II. D'aquesta manera els qui responien l'enquesta en català quedaven definits com a catalanoparlants i els qui responien en espanyol, com a hispanoparlants. I així quedarien delimitats els dos grups lingüístics més importants de Mallorca. La mostra, obtinguda pel mètode aleatori, consistia en 1.111 enquestats, i segons els tècnics en estadística ofereix una fiabilitat del 95 per cent.

La primera cosa a destacar és que la comunitat lingüística catalana constitueix el 75 per cent del cens electoral de Mallorca. No som, doncs, encara un residu o una curiositat marginal: som senzillament una majoria. Una majoria que ha perdut l'esma de comportar-se com a tal, a causa de la història que ha sofert. La comunitat espanyola és, en canvi, una minoria, que, pel fet de ser la seva llengua la del poder i el prestigi, actua amb la seguretat i la força de les majories. Cal, doncs, forjar un sistema d'idees i actituds que torni a col·locar les coses al seu lloc.

La comunitat catalana és a més la majoria autòctona (el 94 per cent del grup ha nascut dins el territori català), mentre que l'espanyola és immigrada (el 80 per cent ha nascut fora del territori català) i reconeix la seva condició de forastera. I per completar el quadre, la comunitat catalana és una societat sencera i equilibrada, amb una distribució dels diferents subgrups –de sexe, d'edat, professionals, etc.– propis d'una societat normal. En canvi la comunitat espanyola presenta una imatge atípica o anormal en aquells aspectes.

L'enquesta referida posa èmfasi en l'anàlisi de les relacions dins i entre els dos grups, de la qual es desprèn un alt grau de cohesió interna de les dues comunitats lingüístiques: les relacions quotidianes (amistat, esbarjo, preferència per determinat comerços i altres pautes estudiades) són establertes de forma clarament majoritària al si del propi grup (90 per cent els catalanoparlants i una xifra sensiblement més baixa els hispanoparlants); un 87 per cent dels membres de cada un dels dos grups tenen el cònjuge del mateix grup, de manera que els matrimonis mixtos representen sols un 13 per cent del total. La distinció tradicional mallorquí/foraster es fa encara entre la gent adulta a partir bàsicament del criteri lingüístic. El 62 per cent dels catalanoparlants consideren que és mallorquí el qui parla en català, només el 33 per cent posen en primer lloc el naixement com a qualitat per a ser mallorquí, i tan sols el 2 per cent, el fet

de viure a Mallorca. La integritat de la comunitat lingüística catalana a Mallorca té, doncs, i malgrat tot, un nivell prou considerable, i és lògic de suposar que el major prestigi de la llengua derivat del seu avanç en alguns àmbits públics —especialment la televisió— ha contribuït a reforçar en alguna mesura aquella integritat. Almenys ha estat un fre important a la desintegració.

La societat mallorquina (catalanoparlant) és una societat molt poc instruïda formalment. Un 73 per cent no ha superat el nivell d'instrucció primària, un 20 per cent posseeix estudis secundaris i només el 7 per cent ha arribat als estudis superiors. El dèficit cultural augmenta de manera alarmant pel que fa a la competència en la pròpia llengua: un 41 per cent afirma que no sap escriure gens en català, un 27 per cent diu que en sap poc, i únicament el 12 per cent es considera capaç d'escriure-hi bé o mitjanament bé. A l'escola no sols no els ensenyaren a usar la pròpia llengua, sinó que els donaren una nul·la informació (o sigui una deformació) sobre la realitat d'aquesta. Només un 8 per cent recorden que hom els va dir a l'escola que la llengua de Mallorca és la mateixa del Principat; i només el 3 per cent afirma que els digueren que la seva llengua és la mateixa que la que es parla al País Valencià. Un capítol a part constitueix l'anàlisi dels insults (*habla en cristiano* n'és el cas paradigmàtic) i humiliacions que la nostra gent ha hagut d'aguantar al llarg de la seva vida. Curiosament, a mesura que disminueix l'edat dels enquestats augmenta la freqüència de l'esmentat i típic *habla en cristiano*.

En conclusió, la societat mallorquina (catalanoparlant) adulta té el català com a element bàsic d'identificació i d'adscripció a un grup, però per a la comunicació pública feta en la llengua escrita prefereix seguir la inèrcia d'usar la llengua que aprengué a l'escola, i que més o menys domina, que haver de fer l'esforç d'aprendre la que no sap; una mena de "tornar a començar" que així com augmenta l'edat es va veient com a més inassolible, i que suposa haver d'assumir que la pròpia vida ha seguit una trajectòria equivocada. No és estrany, doncs, que siguin els mateixos catalanoparlants els qui sovint més s'oposin a la implantació del català en els diversos àmbits de la vida pública. O almenys que s'hi oposin tant com els altres. Mallorca no és solament l'illa de la calma sinó també l'illa de la peresa. D'altra banda, una història de desinformació o deformació, de vexacions i humiliacions i de manipulació de les imatges i les paraules amb tots els poderosos instruments amb què compta el poder, han creat en els nostres conciudadans un sistema de valors i de pautes de comportament —per exemple, parlar en espanyol als interlocutors de l'altre grup "per respecte"— perfectament comprensibles. Havent tingut un procés educatiu i de socialització impregnat de la idea de la inferioritat de la seva llengua (o dialecte, o el que sigui), els mallorquins tenen una por visceral que els seus fills no sàpiguen prou espanyol, la llengua que compta, en definitiva. S'entén així que les poques passes que s'han fet a l'illa en la catalanització dels centres escolars s'han fet *malgrat* els pares. Després de tot això, promulgar lleis de "normalització" que ens *deixen* usar el català i afirmar que ara qui no l'usa és perquè no vol és d'una barra sensacional.

Pel que fa a les dades comentades de l'enquesta a què ens estem referint, no s'observen diferències destacables al llarg de l'escala d'edat. Què ocorre, però, amb el sector més jove de la població, menor de divuit anys, que l'enquesta no estudia? No hi ha dubte que el coneixement del comportament d'aquest sector és fonamental per entreveure el futur. Per això dos membres de l'equip que realitzà l'enquesta dels adults –A. Artigues i qui signa aquestes línies– amb la col·laboració dels nostres alumnes vam dur a terme una altra enquesta sobre una mostra igual a la de l'anterior, representativa dels escolars mallorquins d'EGB, BUP i FP. El treball és actualment en la fase de processament de dades, per la qual cosa no puc fer encara cap afirmació fonamentada sobre xifres exactes. La impressió, però, que tenim els observadors és que hi ha un contrast considerable entre aquest sector de la societat i la gent adulta, tant pel que fa a la distribució de les dues comunitats lingüístiques, com a la seva cohesió interna, a la competència lingüística i als sistemes de valors i actituds.

Si bé –segons es desprèn de la primera enquesta– són poques les parelles catalanoparlants que hagin donat al país monolingües hispanòfons, els matrimonis mixtos han fet augmentar extraordinàriament el nombre d'aquells monolingües, ja que la llengua familiar dels matrimonis mixtos és sistemàticament l'espanyol. L'increment del monolingüisme espanyol entre la població escolaritzada ha estat un catalitzador de l'espanyolització alarmant dels ambients escolars, i això, al seu torn, ha contribuït a estendre entre els infants i joves la norma d'iniciar noves relacions en espanyol, encara que els afectats siguin de llengua familiar catalana. A Palma que un adult s'adrexi espontàniament a un infant desconegut en espanyol és d'una quotidianitat desoladora. No hi ha dubte que així les coses, el replegament del català com a llengua de comunicació ordinària pot precipitar-se, per molts de rètols bilingües que posin al carrer.

L'alt increment del nombre de joves monolingües hispanòfons i l'espectacular espanyolització dels ambients juvenils ha coincidit amb una sèrie de forces de signe contrari, entre elles la instauració de l'assignatura de català a tot el sistema educatiu i l'aparició de la televisió en català, que en aquests moments iguala en nombre d'hores la televisió en espanyol (a les illes comptem amb TV3, tota la programació catalana del centre de TVE de Barcelona i una hora i mitja diària del centre de TVE de Palma). Amb això ha augmentat el prestigi de l'idioma, s'està aclarint –ara parlem dels joves– la qüestió de la identitat de la llengua, s'està generalitzant l'ús normal de la denominació de *català* i està augmentant la comprensió de la llengua pels hispanoparlants i el coneixement de la llengua escrita per part de tothom. Tot això configura una situació molt complexa, la sortida de la qual no es veu amb claredat.

Sobre aquesta realitat incideix una política lingüística autònoma consistent a ignorar que hi hagi cap problema i a no definir cap objectiu. Els rectors de les institucions autònòmiques i de molts municipis són membres ben representatius de la

societat adulta mallorquina que abans he descrit. Una gent, formada a més a més a l'escola franquista, on aprengué a sentir-se no res, que és incapaç de concebre la possibilitat i la necessitat de viure íntegrament en la pròpia llengua. Parlen en català perquè així s'ha fet sempre, però que no els compliquin la vida amb una llengua que no saben escriure i que tampoc no és gaire clar que serveixi per a res important. Tot el que s'ha aconseguit a favor de la llengua catalana –televisió, assignaturització de la llengua, una miqueta d'escola en català, oficialitat teòrica, llei de “normalització” impunement incompleta, etc.– s'ha aconseguit *en contra* dels dirigents d'aquesta societat i no gràcies a ells. Ha estat per la lluita constant i intrèpida d'una avanguardia intel·lectual, entre la qual caldrà fer justícia de manera especial a un sector exemplar dels ensenyants.

Si abans d'una societat homogènia i catalanoparlant sortien unes classes dirigents amb una total alienació lingüística i nacional que els feia incompetents per actuar sobre aquella societat, de la conjuntura actual podran sortir –no vol dir que hagi d'ésser forçosament així– uns altres dirigents amb competència lingüística i actituds lingüístiques positives que es trobaran davant una societat progressivament espanyolitzada. I ja es va veient que aquesta espanyolització no és incompatible amb l'augment del prestigi i del coneixement del català. Tot un drama.

Del que no hi ha dubte és que l'actual és un moment clau i decisiu. El futur de la nostra comunitat lingüística depèn molt especialment del que siguem capaços de fer en aquest moment. Els infants i adolescents d'ara són persones en formació; res no està encara decidit irreversiblement sobre les actituds lingüístiques que manifestaran demà. El que és inexorable és que ells decidiran el futur.

Gabriel Bibiloni
Universitat de les Illes Balears

